

La construcció de la identitat europea: dimensions educatives

M. Ángeles Marín Gracia* i Mercedes Rodríguez Lajo**

Introducció

«El 13 de desembre de 2002, els caps d'Estat o de Govern de la Unió Europea (UE) van anunciar a Copenhaguen que s'havien culminat amb èxit les negociacions per a l'adhesió de deu estats membres nous el maig de 2004. Aquest acord històric, pel qual quedarà unida una població d'uns 475 milions d'uropeus, és una oportunitat única per continuar refermant els nostres fermes fonaments econòmics i, el que no és menys important, per consolidar les nostres forces socials i culturals i millorar la qualitat de vida de tots els nostres conciutadans, [...]. Promoure la cultura comuna i el patrimoni històric dels pobles d'Europa també és una de les nostres responsabilitats. Així com en l'educació i la formació, voldria que fóssim capaços de pensar més enllà de les fronteres nacionals per avaluar el paper de la cultura en el desenvolupament d'una identitat europea» (Reding, 2003).¹

Per sobre l'exigència de crear un espai econòmic comú, a Europa, la prioritat continua sent la dimensió politicocultural. Com assenyala Lucas (2002), la possibilitat d'un espai polític no depèn només de la viabilitat d'un projecte estructurat d'acord amb les exigències de legitimitat, com ara la creació d'una Constitució Europea, sinó, sobretot, de les possibilitats de trobar el vincle prepolític, inevitablement cultural, que permeti crear una comunitat sobre la qual es pugui construir aquest espai. Europa és un espai de diversitat cultural i «serà precisament l'acceptació d'aquesta *diversitat*, com a més riquesa d'Europa, la que constituirà la taula de salvació de la identitat europea».

(*) Mª Ángeles Marín Gracia és llicenciada en Psicologia, doctora en Ciències de l'Educació i catedrática de Diagnòstic en Educació, pertany al departament de Mètodes d'Investigació i Diagnòstic en Educació de la Universitat de Barcelona i és membre fundadora del GREDI. A/e: mamarin@ub.edu.

(**) Mercedes Rodríguez Lajo és pedagoga, professora titular del Departament de Mètodes d'Investigació i Diagnòstic en Educació i membre del grup de recerca GREDI. A/e: mrodriguezlajo@ub.edu

(1) Vegeu l'editorial de *El Magazine de Educación y cultura en Europa*, 19, 2003, firmada per V. Reding, membre de la Comissió Europea responsable d'Educació i Cultura.

La identitat europea és al mateix temps plural i una. És sentir-se membre d'una comunitat culturalment plural i, sentir-se units precisament per assumir i respectar les nostres complexes identitats compostes de múltiples pertinences. Qualsevol persona es pot identificar per la nació a què pertany, però també pot fer-ho per la religió, la cultura, la llengua, la raça, el gènere, o qualsevol altre element que pugui singularitzar la seva identitat. Ara bé, cal reconstruir quotidianament l'equilibri entre aquestes diverses identificacions, tal com afirma Lamo de Espinosa (1995), el difícil equilibri de pertinences es trenca quan algun d'aquests trets s'afirma amb prioritat sobre d'altres; per exemple, quan ser francès es fa incompatible amb ser musulmà, o parlar o no parlar una llengua es fa incompatible amb pertànyer a una comunitat política.

Aquestes mateixes tensions de la identitat personal es reproduïen en la identitat col·lectiva, de manera que si un grup intenta imposar alguna de les seves característiques identitàries a un altre grup, immediatament reacciona i intenta imposar-ne alguna de les seves com a fenomen compensatori. Els possibles conflictes identitàris es fan més evidents quan s'accentua la fragmentació social i econòmica. Com més gran és la separació entre la idea d'igualtat i les desigualtats reals, més gran és la tendència a la recerca de refugi en identitats i cultures que en reclamen el reconeixement (Marín, 2002). Una de les formes tradicionals de definir la construcció de la identitat és prendre com a referència l'ètnicitat. Des d'aquesta perspectiva, la identitat és la conseqüència de pertànyer a un grup culturalment homogeni. Plantejar la identitat d'un poble *per la via de la singularitat ètnica, cultural o nacional*, implica buscar les notes pròpies que el separen d'altres pobles o nacionalitats, detectar els trets que constitueixen el que és propi, per a la qual cosa s'exclou tot allò que és comú amb altres pobles i cultures. Des d'aquesta perspectiva la funció de la identitat col·lectiva és, fonamentalment, la preservació de l'herència construïda en el passat (Villoro, 1998).

Un altre tipus de plantejament de la construcció de la identitat el proporciona la tendència pluralista, basada en una visió més cosmopolita. Des d'aquest enfocament la representació del mateix col·lectiu s'efectua mitjançant la via de la interrelació i la referència als altres. Des d'aquesta perspectiva, tant en les persones com en les col·lectivitats, la identitat es construeix per un procés complex d'identificació i separació.² La diversitat cultural de la societat es planteja com un valor social, que ens ofereix un accés més gran a cultures associades a grups i orígens distints del que és propi i unes oportunitats d'elecció (Bartolomé i altres, 1999; Marín, 2002). La construcció de la ciutadania europea està intrínsecament lligada a la construcció de la identitat europea que, com qualsevol altre tipus d'identitat, es construeix socialment i està subjecta a canvis socials. El que ara és realment important és com es construeix aquesta nova identitat i d'acord amb què.

(2) Tap (1986) analitza a fons la formació de la identitat des dels processos d'*identisation* i *identification*. Remetem a la seva obra per aprofundir més sobre aquest tema.

1. La construcció de la identitat europea

La Unió Europea (UE), que al començament es va concebre com una unió econòmica, deriva, en l'actualitat, cap a una unió cultural i política. En aquest sentit, les polítiques comunitàries i els tractats de la unió fan esforços notables per configurar el que s'ha anomenat *una identitat europea*. La construcció d'una identitat europea significa que les persones han d'incorporar a la seva identitat nacional una identitat transnacional. Aquests esforços han de fer front a una doble situació: d'una banda, dins cadascun dels estats nacionals assistim a un renaixement de les cultures autòctones o nacionals i,³ de l'altra, l'assentament definitiu d'immigrants dins cada estat de la Unió comporta un canvi en la configuració interna de les poblacions. Conscient d'aquesta realitat, el Consell de Ministres va confeccionar, el desembre de l'any 2000, una Declaració sobre la diversitat cultural que posa en relleu la relació inseparable entre la identitat europea i la diversitat cultural d'Europa.

Per a Carlos del Ama (2002), el problema a què la Unió Europea ha de donar resposta, sorgeix d'haver passat de «ser en diversos móns juxtaposats» a «ser en un únic món compartit». Per a ell, la Unió Europea és un projecte de futur, que es concep com «el procés creador d'una unió cada vegada més estreta dels pobles d'Europa». Si bé és producte de la història dels estats i els pobles que la integren, constitueix una nova entitat com a resultat d'integrar un *nosaltres* transnacional. Qualsevol *nosaltres* es configura mitjançant la transformació d'algun *un altre* en un *tu*, la qual cosa s'aconsegueix per mitjà del diàleg franc i sostingut. El que és característic de la Unió Europea no són els trets culturals comuns (definites ambigüament), ni la geografia (amb fronteres discutibles), sinó que ha institucionalitzat el diàleg entre els seus estats membres. Es va començar parlant de carbó i d'acer, cosa que va servir per conèixer-se més bé i constituir un *nosaltres* capaç de debatre altres temes i d'escometre nous projectes en comú. Aquest autor defineix la Unió Europea com *la manera de ser col·lectiva dels europeus*, la seva manera de conviure en un món globalitzat. Europa és la resposta a la pregunta dels europeus sobre la seva identitat col·lectiva, una resposta que se'ns presenta com un projecte comú.

Walter Schwimmer, secretari general del Consell d'Europa (2001), afirma que, des d'aquest Consell, defineixen *Europa* com una comunitat de valors compartits en un espai geogràfic definit. «La nostra història és un teixit d'interaccions entre diferents cultures i religions. La identitat europea procedeix de la varietat de cada país en el moment en què cadascú pren consciència de pertànyer a un futur comú. Per la seva realitat concreta en els 44 estats membres del Consell d'Europa, els drets fonamentals i la democràcia parlamentària són el primer esglaó d'aquesta identitat contemporània però, encara que

(3) Dins Martiniello (1998) es poden consultar diverses causes perquè ressurgeixin les cultures locals, regionals i nacionals.

és indispensable, aquesta primera font no és suficient perquè qualsevol ciutadà es pugui sentir plenament del seu país i europeu».

La diversitat cultural del continent europeu s'apunta com un dels obstacles per a la construcció d'una identitat europea; tanmateix, com assenyala Martiniello (1998), el problema radica, més que en les diferències culturals objectives entre els estats membres, en la percepció d'un projecte europeu homogeneïtzador que es veu com una amenaça a les cultures i les identitats nacionals a què estan aferrats certs sectors de la població dels estats membres. I per això mateix «la importància que té el desenvolupament d'uns models d'identificació que siguin vàlids per a totes les persones i que permetin compaginar la identitat nacional i cultural amb una identitat supranacional, oberta, flexible i evolutiva». Aquest és el model plantejat pels nacionalismes multinivell (Miller, 2000), que sorgeixen quan la persona ha de ser lleial a comunitats a diferents nivells; la clau per a aquest nacionalisme multinivell és que la identitat de la unitat inferior ha de comptar amb l'aprovació i el reconeixement de la unitat superior.

Morin (1999) assenyala que tan aviat com es vol pensar sobre la identitat cultural d'Europa d'una manera clara i distintiva, es fracassa, perquè no hi ha res únic en els seus orígens ni res que sigui clarament exclusiu per a avui. En l'essència d'Europa només es troba un efímer *esperit europeu* o aspectes contradictoris, de manera que la recerca d'una identitat cultural europea específica és una tasca vana. Europa no és una entitat supranacional, ja que no hi ha res europeu que abans no sigui nacional o regional. En conseqüència la seva identitat només es pot trobar a través de i en la diversitat nacional, no fora d'aquesta.

Si es busca una característica d'aquest *esperit europeu*, aquesta és precisament, sens dubte, *l'extrema diversitat*, la producció contraposada. Europa es caracteritza per la sorprenent diversitat i riquesa de cultures nacionals i regionals, en un espai relativament limitat, i per la manera en què es manifesta, es crea i es desenvolupa a si mateixa. Tant és així que en la Declaració de Laeken (2001) s'afirma que Europa és el continent de la llibertat, de la solidaritat i, sobretot, de la diversitat, fet que implica el respecte de les llengües, cultures i tradicions dels altres. L'única frontera que estableix la Unió Europea és la de la democràcia i els drets humans, per la qual cosa la Unió només està oberta a països que respecten valors fonamentals com ara les eleccions lliures, el respecte de les minories i l'estat de Dret.

Adler (2001) assenyala que per comprendre Europa cal començar amb la constància del que no és, per això parteix de dues negacions: no és la continuació de l'Imperi romà, com bé s'ha manifestat des de l'edat mitjana, ja que ha acceptat en el seu si un pluralisme lingüístic i cultural i la formació de regnes que a poc a poc es van sostreure als imperis; i no és monoreligiosa: cristianisme, judaisme i islam hi han conviscut. És una Europa de la pluralitat religiosa.

Com a conclusió, planteja que Europa sempre ha tingut un esperit de llibertat que ja està present en els grecs. Sabem com és de difícil mantenir aquest esperit de llibertat, i no hi hem renunciat, car en això consisteix la nostra veritable identitat, una identitat que val la pena defensar.

La cultura europea s'ha desenvolupat amb moltes interaccions, a través de debats i contradiccions. El nucli de la identitat cultural europea resideix en la capacitat per qüestionar i reconsiderar totes les certeses. Tanmateix, com veurem a continuació, alguns dels models de construcció de la identitat europea i de ciutadania que s'estan posant en pràctica no es corresponen amb aquest plantejament; és més, poden convertir-se en un seriós obstacle per al desenvolupament d'aquesta identitat europea.

1.1. El model d'herència cultural

Des de diverses instàncies europees (Parlament i Consell europeu) s'afirma que per construir amb èxit una identitat europea, els estudiants s'han d'enorgullir de la civilització europea, de l'herència cultural i dels èxits històrics. Per la seva banda, Wolf (2001) assenyalava com el Consell d'Europa ha treballat per fer conscients les poblacions dels estats membres dels seus valors comuns, del seu patrimoni espiritual i cultural acumulat i de la seva història, mitjançant les exposicions d'art europeu i l'educació en tots els àmbits. No hi ha dubte que la diversitat ètnica, regional, nacional i cultural d'Europa és una riquesa que cal preservar. D'aquí sorgeix la importància concedida a la protecció de les minories i al manteniment de la llengües regionals i el lloc reservat al Congrés dels poders locals i regionals d'Europa en l'Assemblea Parlamentària en el si del Consell d'Europa.

Sostenir-se en la cultura comuna per a la construcció de la identitat europea es revela com a problemàtic, perquè aquest fet exclou les cultures i les religions que es perceben com a diferents. Com assenyalava Rea (1998) la construcció europea tendeix, des d'un punt de vista polític, cultural i institucional, a homogeneïtzar les diferències internes mitjançant una separació entre els europeus i la resta del món. Aquest autor es mostra molt crític amb el procés de formació de la identitat europea i el denuncia com un procés racista. El que és específic d'aquest nou racisme és la intensificació del combat ideològic i polític en la definició de les identitats dels grups legítims i il·legítims. És un nou racisme basat en l'absolutisme de la diferència cultural.

Aquest model de construcció de la identitat europea ha estat denunciat com un model etnocèntric perquè insisteix en l'herència i la tradició comunes de cada una de les nacions que conformen Europa i, a més, com un model essencialista de la identitat entesa com quelcom orgànic, fonamental, històricament donat i limitat (Hansen, 1998). En la mateixa línia, també ha estat durament criticat en els seminaris que han tingut lloc sobre el tema de la iden-

titat europea.⁴ Així, per exemple, Greg Baeker (2002), es planteja la pregunta següent: dret a l'herència cultural, o drets culturals, o ciutadania cultural? També Krüger, en el seu discurs de tancament de la campanya «Europa, una herència comuna», pronunciat a Riga el desembre de 2000, deia que l'herència cultural i natural ha de fer referència, més que mai en aquest temps de canvi social, a un projecte de societat. No s'ha de confinar a la protecció i la conservació del passat, sinó que s'ha de projectar cap a un futur lliure i s'ha de fer per a tots els europeus, sense fixar-se en la religió, la cultura o el context ètnic. Només s'ha de fixar en un futur de solidaritat entre estats, comunitats i ciutadans. La funció social de l'herència es basa en l'habilitat per construir lligams socials, unir comunitats a l'entorn d'un projecte i servir per a la cohesió social. En aquest procés de reconstrucció s'han de trobar valors i principis que inspirin el model de societat que es desitja: la llei, la democràcia parlamentària, la naturalesa universal dels drets humans, la consciència d'una herència cultural enriquida per la diversitat.

1.2. L'enfocament constructivista i modernista

L'enfocament constructivista i modernista es troba en alguns articles dels diversos tractats europeus; per exemple, en l'article 6.3 del Tractat de la Unió Europea, en el qual es manifesta «respecte a la identitat nacional dels estats membres». Aquest model inclou dos tipus diferents d'entendre la integració i, per tant, d'enfocar la construcció de la identitat:

- a) Definida com la dels *espais múltiples*. La cultura dels grups ètnics s'expressa a l'interior de la vida de les comunitats individuals, i es refereix als valors ancestrals. Es reconeixen els espais expressius dels altres, però es posa l'accent en la diferència cultural que ve protegida, al costat d'altres diferències, de les comparacions que es mantenen com a fronteres inviolables.
- b) Definida com a *espai cultural comú*. Els contactes permeten la interpretació de la diversitat cultural i generen un intercanvi que duu cada membre del grup a enriquir el seu *nus d'identitat* com un signe de tractament distintiu.

Des d'aquest enfocament, l'edificació cultural europea ha de seguir el mateix model que s'ha emprat en la construcció econòmica; per tant, es basa en actes polítics voluntaristes en terrenys com ara el plurilingüisme, l'ensenyament, la universitat. Es tracta de potenciar espais d'intercanvi entre les nacions que conformen la unió, així com del desenvolupament de projectes

(4) Vegeu els textos en línia de les conferències i els debats dels tres seminaris duts a terme a Estrasburg amb el tema de la identitat europea, l'abril i el setembre de 2001 i l'abril de 2002. [Consulta 22 d'Octubre de 2003]. Disponibles a: <<http://www.coe.int/T/E/Communication%5Fand%5FResearch/Press/Theme%5Ffiles/Europea n%5FIdentity>>.

comuns en matèries culturals, educatives de mitjans de comunicació, etc., (Domenach, 1990).⁵

Ara bé, aquest model d'integració i de construcció de la identitat europea exclou de l'uropeïtat les persones immigrants. Si la construcció de la identitat europea es defineix per la pertinença a una de les nacions o per la pertinença a una cultura europea d'origen comú, se n'exclouen les poblacions d'immigrants que s'hi han assentat però que no tenen l'estat de ciutadans.

Si Europa es vol unir entorn una comunitat de valors i que la reconeguim com a tal, cal construir aquesta identitat sobre les múltiples identitats ètniques, regionals, nacionals. Les persones de cada país han de ser ciutadans sensibles a la idea europea i nodrir-se d'un ideal democràtic, i responsabilitzar-se de construir una societat civil dotada d'esperit crític.⁶ I és tan important emprendre aquesta qüestió com que no hi hagi encara una definició precisa de la identitat europea. Aquesta identitat reposa en la superposició de la lleialtat a la nació o al país i d'una lleialtat al conjunt d'Europa.

Algunes de les propostes de Catalunya a la Convenció Europea per a la redacció del futur text de la Constitució europea són un exemple d'aquest model:⁷

- a) Europa necessita generar espais en els quals sigui possible recompondre la relació entre valors, identitats i interessos com a elements centrals de la política. Cal refer els vincles socials en l'àmbit de la política quotidiana, en la perspectiva d'un projecte comú europeu, i això exigeix no deixar de banda els elements vinculats a les identitats.
- b) El pluralisme nacional, que inclou les nacions sense estat propi, constitueix un model de pluralisme que les institucions liberaldemocràtiques europees han de protegir. La integració europea no es pot dur a terme si es desconeix la identitat nacional, cultural i lingüística de les col·lectivitats històriques. Aquest és un dels principis bàsics de la Unió, i així s'ha reconegut en l'article 6.3 TUE, introduït pel Tractat d'Amsterdam: «La Unió respectarà la identitat nacional dels seus estats membres». Aquesta referència a la «identitat nacional» hauria d'incloure també les col·lectivitats que dins un estat disposen d'aquest caràcter, com és el cas de Catalunya.

També des d'aquest enfocament de l'uropeïtat s'exclou de totes les persones immigrants ja instal·lades en diverses nacions europees i que no participen d'aquestes polítiques comunes. En aquest mateix sentit, Hammar (1998) denuncia també la diferenciació que es fa, a l'interior dels països de la Unió, de tres categories de persones: els ciutadans, les espècies naturalit-

(5) El document «Constituir la Europa de los pueblos» editat per la Comissió Europea l'any 2003, és un exemple clar d'aquest model de construcció de la identitat europea.

(6) Vegeu la Declaració de 2 de maig de 1999, sobre ciutadania democràtica.

(7) [En línia]. Gener de 2003 [Consulta 23 d'octubre de 2003]. Disponible a: <http://www.convenciocatalana.org/cat/conclusions/80_propostes_versio_llibre.pdf>.

zades (*denizen*) i els estrangers.⁸ Aquest autor planteja la necessitat de revisar les relacions entre *nacionalitat* i *ciudadania* i exposa una visió alternativa de la ciutadania que no recau en la nacionalitat basada en el dret de sòl o sanguini, sinó en el dret del domicili. La permanència legal definiria així la qualitat del ciutadà.

2. La construcció de la identitat europea des del model de ciutadania múltiple

Heater (1990) proposa un model de construcció de la identitat europea basat en la ciutadania múltiple, sobre la base de reconèixer que la persona pot tenir diverses identitats cíviques i sentir-se subjecte de diverses lleialtats, sense que resultin incompatibles.⁹ El context o les circumstàncies fan que el ciutadà s'identifiqui amb la seva localitat, el seu estat o el món. Perquè aquesta ciutadania múltiple es pugui desenvolupar, s'ha de transformar l'experiència que el ciutadà té de l'estat, tant pel que fa a la identitat, la lleialtat i l'acceptació d'obligacions, com pel que fa al marc institucional que permet l'exercici dels drets i els deures, la participació en els assumptes públics i el fet de comptar amb un estatut reconegut (Martiniello, 1995: 239).

Aquest model subratlla la necessitat de tenir en compte el multiculturalisme nacional i ètnic d'Europa en el moment de definir la identitat europea. Això significa el sorgiment de la unitat europea transnacional, que supera l'oposició «nosaltres–ells» en la formació de les identitats i es defineix per un «esperit comunitari» intercultural de diversitat (Pinxten, 1999). En aquesta mateixa línia s'expressa Del Ama (2002), «si la identitat existencial, que és l'única identitat a què poden aspirar els col·lectius com Europa, es determina pel que es va fent, definir el que es vol ser és traçar un conjunt coherent de propòsits d'acció: definir una missió». La unitat dels grups humans, amb independència del tarannà i de la naturalesa de cada grup, podria estar potenciada per un origen comú, però l'únic fonament que fa que un grup sigui viable en el futur el constitueix un projecte comú. La Unió Europea és un projecte comú sense renunciar a la diversitat original ni a l'oblit de la pròpia història; molt al contrari, és un projecte històric arrelat a la història, amb moltes arrels diverses que nodreixen un tronc comú que s'alça cap al futur. El rept de la Unió és el de poder aconseguir la unitat en la diversitat, amb el manteniment d'aquesta diversitat.

(8) Els *denizen* són els estrangers que viuen a la Unió Europea i que disposen de drets cada vegada més semblants als nacionals sense que ho siguin.

(9) Per aprofundir en el tema de la ciutadania múltiple i la nova ciutadania, us recomanem que llegiu el capítol «El debat europeu sobre la ciutadania» de D. Schnapper (2000). En aquest text, l'autora analitza la visió de la ciutadania clàssica, els motius pels quals actualment aquesta concepció clàssica està devaluada i les alternatives que es proposen: la nova ciutadania, la ciutadania política postnacional i repensar la noció de *ciudadania política nacional*.

Per a aquest autor, el gran descobriment dels fundadors de la UE va ser prescindir de l'«acció de domini» i promocionar l'«acció comunicativa». L'*acció de domini* és la manera com ens relacionem amb les coses, necessitem dominar les coses per poder servir-nos-en. Les coses són eines que posem al nostre servei, però les persones no són coses. Des d'aquesta òptica cal destacar algunes propostes a la Convenció Europea per considerar-les en el redactat de la futura Constitució, com ara l'efectuada des del Comitè de Catalunya, en la qual s'assenyala que «cal establir un comitè consultiu que estudiï les possibilitats i els models d'integració dels immigrants, a través d'un possible desenvolupament d'un concepte de *ciutadania europea* restringit fins ara als ciutadans dels estats membres».

Sobre això, ens sembla interessant esmentar les aportacions que fa Montserrat Badia (2002) al grup de treball català per a la Convenció Europea:¹⁰

- a) El futur d'Europa no es pot permetre tenir com a perspectiva exclusivament el reconeixement o la valoració de situacions de fet com ara les autonomies, o les minories ètniques i lingüístiques territorials, sinó que haurà de fer referència al pluralisme de la immigració. Una immigració difosa a cada territori nacional marcada per una estratificació social i jurídica, en la qual el que és diferent s'adapta i es confon amb el que és divers i el que és discriminat, en el pla intern.
- b) Cal determinar un espai cultural comú en el qual cada persona expressi la individualitat, la pertinença al grup, a la comunitat cultural, però dins el respecte a les exigències de la comunitat nacional europea i internacional. Per a aquesta autora, és la recerca d'un equilibri entre «l'alteritat» (expressió i afirmació de la diversitat) i «la urbanitat» (unitat de la diversitat).

Segons aquesta autora, es tracta d'aconseguir la unió de tres exigències fonamentals que avui semblen antagòniques:

- La igualtat dels drets i els valors de tothom
- El dret a l'expressió de la identitat col·lectiva minoritària i ínfima
- La llibertat de totes les persones per escollir on volen pertànyer (ja sigui la inclusió comunitària, ja sigui el ser diferent) amb la finalitat de fer sorgir un nou model que permeti conjujar en comptes de separar, com és costum avui.

Des d'aquesta perspectiva, s'entén la integració com *l'espai cívic comú*. En aquest espai entren en contacte les peculiaritats culturals de la persona individual que es transformen i es recomponen. Les diversitats no constitueixen contrasenyes de pertinença ètnica perquè, com a conseqüència de les mobilitats migratòries, cada persona pot tenir diverses pertinences adquirides

(10) [En línia]. Novembre de 2002 [Consulta 23 d'octubre de 2003]. Disponible a: http://www.convenciocatalana.org/cat/contribucions/contribucio_MONTSE_BADIA_15_11_02.pdf.

a través dels valors i els sistemes de creences que superen les fronteres ètniques. De fet, l'*espai cívic comú* és la construcció conjunta d'una representació que té en compte les diferències i un espai en què els punts de vista diferents aconseguen complementar-se els uns amb els altres. No es tracta només de reconèixer la identitat dels altres i legitimar-la, sinó de deixar espais lliures, ja sigui per a qui entri, ja sigui per a qui acull, per aconseguir intercanvis interpersonals i components comuns que posen en joc les regles vigents i preparen nous codis socials i civils.

Europa és més que mai una realitat de complexitat múltiple. És una noció històrica de fronteres canviants i en un procés continu de reconstrucció, formada per persones que parlen llengües diferents, tenen costums diferents i creences diferents, però que tenen la il·lusió de construir junts i en pau un projecte comú. Per a això calen estratègies d'aprenentatge i models que promouin una noció de personalitat emancipadora i transcultural. En aquest mateix sentit es pronunciava ja Heater l'any 1990, quan afirmava que l'educació intercultural és el mitjà per refermar la ciutadania del món i mostrar la possibilitat de conviure més enllà de les diferències culturals, ètniques o religioses.

3. El paper de l'educació en la construcció de la identitat europea

Jacques Delors, president del Comitè Internacional de la UNESCO, en parlar de les tensions sobre l'educació del segle XXI, afirmava que l'especificitat cultural d'Europa sembla que es troba en un conflicte permanent d'idees oposades i que *cal abandonar la idea d'una Europa harmoniosa i ben determinada*. El desafiament real per a l'educació és trobar un equilibri i integrar idees oposades. La tensió és un fet inevitable. El perill està o bé a ignorar-la, o bé a permetre que un tipus de tensió en superi la resta. El que s'espera de l'educació és que transformi les tensions en vincles. En la manera d'emprendre la construcció de la identitat europea a través de l'educació cal *evitar almenys cinc perills*: la simplificació i la vulgarització, el dogmatisme, l'eurocentrisme, l'utilitarisme miop i l'optimisme excessiu. Per consegüent, l'educació tindrà un paper molt important en l'adquisició del sentiment de ciutadania europea, però per a això cal tenir clar que es pretén aconseguir un sentiment de pertinença (identitat) a una nova realitat, la Unió Europea, de la qual resulta difícil internalitzar-ne la dimensió política.¹¹

3.1. La identitat europea a través de la dimensió europea de l'educació¹²

L'expressió *la dimensió europea de l'educació* es va utilitzar per primera vegada a la resolució del Consell de Ministres d'Educació Europeus de 1976.

(11) Dins Titz (1999) i Valle (1999), es tracta àmpliament el tema de la dimensió europea de l'educació i se'n concreten els diversos components.

(12) Podeu trobar aquest tema més desenvolupat dins Rodríguez Lajo (2002).

L'elecció dels termes és significativa, perquè com assenyala Barthélémy (1999) l'expressió transmet la certesa que tractem amb un concepte clau que per si mateix pot revelar les condicions per construir una Europa pacífica i moderna. Assenyala que l'ús del terme *dimensió europea*, posa de manifest les limitacions de reduir-la a una visió en termes de civilització europea. És una empresa arriscada i perillosa, a menys que es limiti a una llista oberta dels termes d'un patrimoni contradictori. Aquest autor indica que una de les lliçons de la història d'Europa és la construcció progressiva d'un conjunt de doctrines, com ara els drets de l'home, la democràcia pluralista, etc., que procuren situar l'home i la dona al cor mateix del seu entorn, els garanteixen l'exercici responsable de la independència, i doten la societat de les condicions per a un desenvolupament sustentador i harmoniós.

Els valors europeus mai no són definitius, sinó que cada dia s'han de reexaminar i inculcar a la mentalitat i el comportament de cada persona. Els llegats rebuts per les nostres societats actuals són molts, variats i contradictoris, però cal remoure els fonaments mateixos de l'Europa contemporània per trobar-nos amb la nova realitat europea i els nous interessos que ha creat. En la història recent, el Consell d'Europa i la Unió Europea han contribuït a proporcionar algunes claus per al desenvolupament d'una nova presa de consciència europea.

3.2. La contribució dels programes educatius europeus en el desenvolupament de la identitat europea

A partir de 1995 es posen en marxa els grans programes que avui estan en vigor: el SÒCRATES en matèria d'educació, el LEONARDO DA VINCI en formació professional i el JOVENTUT amb Europa.¹³ Ens preguntem en quina mesura aquests programes europeus han contribuït en el desenvolupament de la identitat europea.

Kazepov (1997) i Osler (1997), en una avaluació dels projectes educatius europeus, afirmaven que les identitats i els sentiments representen un paper essencial en el desenvolupament de la ciutadania i en l'aprenentatge d'una ciutadania activa. Osler (1997) assenyala que els projectes que s'orienten a la informació de drets, però que ignoren les identitats i els sentiments, han demostrat que són inadequats. Els projectes, com els programes de formació, necessiten tenir un equilibri entre aquests dos components complementaris de l'aprenentatge: una informació que actuï en la dimensió cognitiva i uns sentiments per a la dimensió afectiva. Entre les seves conclusions destaquem que:

(13) Podeu trobar informació sobre aquests programes als llocs web següents [Consulta 20 d'octubre de 2003]:

<<http://www.mec.es/sgpe/socrates>; <<http://www.mec.es/sgci/socrates>>; <<http://www.mec.es/fp/leonardo>>; <<http://www.socleoyouth.be>>; <<http://europa.eu.int/comm/education/youth/youth-program.html>>.

- a) No es pretén que els participants dels projectes europeus desenvolupin un concepte d'Europa, ja que, a més, moltes de les persones que intervenen en els projectes veuen la Unió Europea com quelcom molt allunyat de les seves vides quotidianes.
- b) L'objectiu que més sobresortia en la majoria dels projectes europeus era *promoure la comprensió i els valors de les altres cultures*, la qual cosa implica acceptar les persones diferents i comportar-se de diferent manera. Els estudiants que van participar en els projectes europeus analitzats van tenir l'oportunitat d'explorar i afirmar les seves identitats. Com a resultat dels contactes van ampliar la comprensió de les diferències i similituds de les seves identitats, van criticar la seva pròpia educació, *però la identitat es manté fortament arrelada en els àmbits local, regional o nacional*.

Aquesta falta de sentiment de pertinença a Europa també apareix en altres investigacions, com ara les efectuades per Du Bois-Reymond (1998), amb alumnat universitari, o per Ritchie (1997), amb professorat. Igualment succeeix amb en les efectuades en el nostre context. Així, per exemple, tant els treballs de Donoso i Massot (1999) amb alumnat de secundària en centres públics de Barcelona, relacionats amb el sentiment de pertinença a Europa, com el de Bartolomé i altres (2003), confirmen el baix desenvolupament del sentiment de pertinença europea i el predomini del sentiment de pertinença nacional (identitat espanyola o catalana).

Si es fa una valoració global de la contribució d'aquests programes al desenvolupament de la identitat, podem dir que han possibilitat un coneixement més gran entre persones, països, institucions i cultures. Aquest coneixement mutu és necessari perquè no es pot estimar res que es desconeixi. Sigui com sigui, aquests programes han permès també detectar la necessitat de fomentar nous valors i han posat en evidència els problemes i les dificultats que hi ha per al desenvolupament de la identitat europea per part de les diferents persones i els diferents grups que conviuen a Europa.

3.3. L'educació per a la ciutadania¹⁴

Es constata que a Europa durant l'última dècada del segle xx hi ha hagut un important augment de l'interès per aquest enfocament educatiu (Audigier, 1996; Osler, 1998; Osler i Starkey, 2002; Naval i d'altres, 2002). La UE va publicar documents i materials, com ara *Education for Active Citizenship «in» the European Union* (1998), en el qual es diu que els principis de la ciutadania europea estan «[...] basats en els valors d'interdependència, democràcia, igualtat d'oportunitats i respecte mutu» (Comissió Europea, 1998, p. 16). L'objectiu europeu en aquests documents i materials ha estat animar que els

(14) Podeu trobar aquest apartat més desenvolupat dins Rodríguez i Sabariego, «Educación de la ciudadanía europea». *Revista d'educació* (2003).

ciutadans i les ciutadanes siguin persones autònomes, crítiques, participatives i responsables, com a requisit central per a qualsevol societat que respecti els principis de democràcia, drets humans, pau, llibertat i igualtat. En aquest sentit l'any 1997 el Consell d'Europa va impulsar el programa Educació per a la Ciutadania Democràtica (EDC). Uns anys després, el Comitè de Ministres d'Educació va considerar que el programa havia demostrat: «com l'educació per a la ciutadania democràtica pot contribuir a la cohesió social a través de l'aprenentatge per participar en la vida de la societat, assumir responsabilitat i viure junts» (Council of Europe, 2000, p. 3).

Els programes educatius s'han centrat a desenvolupar un model de ciutadania activa, amb l'èmfasi en la participació i la responsabilitat conjunta. Els informes, les investigacions i els documents curriculars més recents sobre educació per a la ciutadania a Europa parteixen d'un concepte de ciutadania entesa com a procés, és a dir, com un exercici de pràctica real que implica posar en joc una sèrie de processos formatius centrats en el desenvolupament de competències cognitives, competències afectives i competències per a l'acció social (Comissió Europea, 1998; Crick, 1998; O'Shea, 2002). A més, aquesta educació per a la ciutadania europea es concep com un instrument de lluita contra el racisme.

Aquests programes per a la ciutadania a Europa han de fomentar una ciutadania supranacional, cosa que suposa incidir preferentment en el desenvolupament d'una identitat formada per diverses pertinences, que permeti una bona conciliació de la identitat nacional amb la pluralitat de cultures i referències col·lectives per construir una societat estable i intercultural. Conscients de la necessitat de construir un sentiment de pertinença a Europa, incliusi i sensible al multiculturalisme nacional i ètnic d'Europa en el moment de definir la identitat europea, Bartolomé et al. (2003) van elaborar un recurs educatiu *Vam construir Europa? El sentiment de pertinença des d'una pedagogia de la inclusió* per dur a terme una experiència en el desenvolupament de la dimensió europea orientada pels cinc elements de l'anomenada *pedagogia de la inclusió*: el coneixement mutu com a base, l'acceptació com a condició, la valoració com a impuls, la cohesió social i el desenvolupament de les persones com a horitzó i la ciutadania intercultural com a procés.

Ben mirat, el repte de *fomentar el desenvolupament de la identitat europea*, implicaria, al nostre parer, ensenyar i aprendre a:¹⁵

1. *Conèixer o tenir una visió actualitzada d'Europa*. S'hauria de fer des d'un paradigma nou que, sense falsejar la història, en mostri la cara més humanista i les diferents perspectives; es tractaria de conèixer, d'una banda,

(15) Podeu trobar aquests reptes educatius entorn a la identitat i les implicacions educatives més desenvolupats dins Rodríguez Lajo (2002). En aquesta obra es fan constar com a propostes algunes d'aquestes activitats o pràctiques que han resultat més prometedores, com també programes per al desenvolupament de la identitat, perquè aquests inclouen moltes activitats.

la dinàmica de la construcció d'Europa i, de l'altra, de comprendre la seva realitat actual.

2. *Comprendre la projecció de futur de l'Europa actual.*

3. *Conscienciar els ciutadans i les ciutadanes de les dificultats o barreres que hi ha per a la construcció d'aquesta Europa unida i en pau.* Al seu torn, aquest objectiu ofereix dues dimensions, a saber: per un costat, conèixer i comprendre les dificultats existents, per l'altre, assolir la comprensió de la necessitat de la solidaritat internacional i saber-la valorar.

4. *Conscienciar els ciutadans i les ciutadanes de les influències que hi ha en la mateixa Europa i els seus estats en els seus dobles discursos.*

5. *Comprendre que Europa s'ha de construir sobre la base de la inclusió de persones i no sobre la base de l'exclusió. Reconèixer el valor de la inclusió.*

6. *Conscienciar els ciutadans i les ciutadanes del seu paper en aquesta Europa en construcció.*

7. *Apreciar l'elenc axiològic i cultural comú dels ciutadans i les ciutadanes que lliurement desitgen formar part d'Europa.*

Es percep, doncs, la urgència i la necessitat, des de l'educació, de construir un nou concepte d'Europa, amb una visió més actualitzada, així com de desenvolupar en els ciutadans i les ciutadanes un sentiment de pertinença a aquesta nova Europa que ara neix.

Bibliografia

ADLER, A.: «L'identité européenne, c'est notre espoir de liberté». Dins *Des identités culturelles à une identité politique européenne* [en línia]. Conseil de l'Europe, 2001 [Consulta: 21 d'octubre de 2003]. Disponible a: <http://www.coe.int/T/F/Communication_et_Recherche/Presse/Dossiers_t_hématiques/Identité_européenne/adler2.asp>.

AUDIGIER, F.: *Teaching about Society Passing on Values. Elementary Law in Civic Education. A Secondary Education for Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996.

BAEKER, G.: *Cultural Heritage, A Vector of Democratic Development*. [en línia]. Strasbourg: Conseil d'Europe, 20-21 de juny de 2002 [Consulta: 1 de juliol de 2003]. Disponible a: <http://www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/Heritage/Heritage_and_society/TopOfPage>

BARTOLOMÉ, M. et al.: «Diversidad y multiculturalidad». *Revista de Investigación Educativa*, 1999, vol. 17, núm. 2, p. 277-320.

BARTOLOMÉ, M. (coord.) *Construimos Europa? Un nuevo reto educativo: la construcción de una ciudadanía europea*. MADRID; MEC, 2003.

BARTOLOMÉ, M., et al.: *La construcción de la identidad en contextos multiculturales*. Madrid: CIDE, 2001.

BARTOLOMÉ, M. (coord.): *La educación para la ciudadanía intercultural en Cataluña en el segundo ciclo de la ESO*. Barcelona: 2002. [Investigació subvencionada per la Divisió de Ciències de l'Educació de la Universitat

- de Barcelona dins la convocatòria d'Ajuts per promoure la consolidació de grups d'investigació de la Divisió V (2001-2002). Document multicopiat].
- BARTOLOMÉ, M. (coord.): *Identidad y ciudadanía: un reto a la educación intercultural*. Madrid: Narcea, 2002.
- BARTHÉLÉMY, D.: «Análisis del concepto de dimensión europea». Dins BARTHÉLÉMY, D. et al.: *La dimensión europea en la educación secundaria*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura, 1999.
- COUNCIL OF EUROPE: *Project on «Education for Democratic Citizenship». Resolution adopted by the Council of Europe Ministers of Education at their 20th Session, Cracow, Poland, 15-17 Octubre 2000*. Dins DGIV/EDU/CIT 40. Strasbourg: Council of Europe, 2000.
- CRICK, B. (ed.): *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools: Final Report of the Advisory Group on Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools*. London: QCA, 1998.
- CRICK, B.: *Essays on Citizenship*. London and New York: Continuum, 2000.
- DE LUCAS, J.: «Sobre el poder de la identidad en el mundo de la globalización. La querrela de las identidades culturales: algunas claves jurídicas y políticas». Dins *Jornadas sobre globalización e identidades*. Barcelona: 2002.
- DEL AMA, C.: *Identidad y misión de la Unión Europea* [en línia]. 2002 [Consulta 22 d'octubre de 2003]. Requereix Adobe Acrobat Reader. Disponible a: <http://europa.eu.int/futurum/forum_convention/documents/contrib/acad/0039_c1_es.pdf>.
- DELORS, J. (dir.): *La educación encierra un tesoro*. Madrid: UNESCO/Santillana, 1996.
- DOMENACH, J. M.: *Europe: le défi culturel*. París: La Découverte, Essais, 1990.
- DONOSO, T. i MASSOT, I.: «La dimensión europea en los estudiantes de secundaria». Dins *Nuevas realidades educativas nuevas necesidades metodológicas*. Málaga: AIDIPE, 1999, p. 320-325.
- DU BOIS-REYMOND, M.: «European Identity in the Young and Dutch Students. Images of Germany and the Germans». *Comparative Education*, 1998, vol. 34, núm. 1, p. 27-40.
- EUROPEAN COMMISSION: *Education for active Citizenships in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publication off the European Communities, 1998.
- HAMMAR, T.: «Participation politique et droits civils en Suède». Dins REA, A. (dir.): *Immigration et racisme en Europe*. Bruxelles: Editions Complexe, 1998.
- HANSEN, P. : «Schooling a european identity ethno-cultural exclusion and nationalist resonance within the EU policy of «The European dimension of education»». *European Journal of Intercultural Studies*, 1998, vol. 9, núm. 1, p. 5-23.
- HEATER, D.: *Citizenship. The civic ideal in world history, politics and education*. London: Longman, 1990.
- KAZEPOV, Y. (coord.): *The contribution of Community action programmes in the fields od education, training and youth to the development of citizenship with a European dimension*. Final Report: 1997.
- KRÜGER, H. C.: *Europe, a common heritage* [en línia]. Conseil de l'Europe, 2000 [Consulta 7 de maig de 2003]. Disponible a:

- <http://www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/Heritage/A_common_heritage/Campaign/Speech.asp#TopOfPage>.
- LAMO DE ESPINOSA, E.: «Fronteras culturales». Dins LAMO DE ESPINOSA, E. (ed.): *Culturas, estados, ciudadanos, una aproximación al multiculturalismo en Europa*. Madrid: Alianza Editorial, 1995.
- MARÍN, M. A.: «La construcción de la identidad en la época de la mundialización y los nacionalismos». Dins BARTOLOMÉ, M. (coord.): *Identidad y ciudadanía*. Madrid: Narcea, 2002.
- MARTINIELLO, M.: «Inmigración y construcción europea». Dins LAMO DE ESPINOSA, E. (ed.) *Culturas, Estados, Ciudadanos, una aproximación al multiculturalismo en Europa*. Madrid: Alianza Editorial, 1995.
- MARTINIELLO, M.: *Salir de los guetos culturales*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 1998.
- MILLER, D.: «Les dues cares del nacionalisme». Dins GIBERNAU, M. (dir): *Nacionalisme*. Barcelona: Proa, 2000.
- MORIN, E.: *Pensar Europa*. París: Gallimard, 1999.
- NAVAL, C., PRINT, M. i VELDHIJS, R.: «Education for Democratic Citizenship in the New Europe: context and reform». *European Journal of Education*, 2000, vol. 37, núm. 2, p. 107-128.
- O'SHEA, K.: *Education for democratic citizenship: policies and regulatory frameworks*. Strasbourg: Council of Europe, 2000.
- OSLER, A.: *The contribution of Community action programmes in the fields of education, training and youth to the development of citizenship with a European dimension*. Final Synthesis report: 1997.
- OSLER, A.: «European citizenship and study abroad: student teacher's experiences and identities». *Cambridge Journal of Education*, 1998, vol. 28 núm. 1, p. 77-96.
- OSLER, A. i STARKEY, H.: «Education for Citizenship: mainstreaming the fight against racism?». *European Journal of Education*, 2002, vol. 37, núm. 2, p. 143-159.
- PERRET, J. F.: «Notas de Introducción al simposio sobre «Competencias clave para Europa»». Dins DECS/SE/Sec (96) 1. Estrasburg: Consell d'Europa, 1996.
- PINXTEN, R.: *Identidad y ciudadanía: personalidad, socialidad y culturalidad*. Barcelona: Fundació CIDOB, 1999.
- REA, A.: *Inmigration et racisme*. Brussel·les: Complexe, 1998.
- RITCHIE, J. «Europe and european dimension in a multicultural context». *European Journal of Intercultural Studies*, 1997, vol. 8, núm. 3, p. 291-301.
- RODRÍGUEZ LAJO, M.: «Respuestas educativas al desarrollo de la identidad europea». Dins BARTOLOMÉ, M. (coord.): *Identidad y ciudadanía. Un reto a la educación intercultural*. Madrid: Narcea, 2002.
- SANDÍN, M. P.: *Identidad e interculturalidad. Materiales para la acción tutorial, primer ciclo de ESO*. Barcelona: Laertes, 1998.
- SCHNAPPER, D.: «El debat europeu sobre la ciutadania». Dins GIBERNAU, M. (dir.): *Nacionalisme*. Barcelona: Proa, 1998.
- SCHWIMMER, W.: «L'identité européenne, y-a-t-il plusieurs Europe?» Dins *Des identités culturelles à une identité politique européenne* [en línia]. Conseil de l'Europe, 2002 [Consulta: 19 d'octubre de 2003]. Disponible a:

<http://www.coe.int/T/F/Communication_et_Recherche/Presse/Dossiers_thématiques/Identité_européenne/Colloque2.asp#TopOfPage>.

TAP, P. : *Identités collectives et changements sociaux*. París: Privat, 1996.

TITZ, J. P.: «Evaluación del trabajo del elemento específico». Dins *¿Qué educación secundaria para una Europa en transformación? Tendencias, retos y perspectivas*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura, 1999.

VALLE, J. M.: «El contexto europeo de la escuela de hoy». *Educadores*, 1999. núm. 190-191, p. 111-158.

VILLORO, L. : *Estado plural, pluralidad de culturas*. Mèxic: Paidós, 1998.

WOLF, J.: «Quelle identité pour l'Europe de demain?» Dins *Des identités culturelles à une identité politique européenne* [en línia]. Conseil de l'Europe, 2001 [Consulta: 23 d'octubre de 2003]. Disponible a: <http://www.coe.int/T/F/Communication_et_Recherche/Presse/Dossiers_thématiques/Identité_européenne/Colloque2.asp#TopOfPage>.

Paraules clau

Educació intercultural

Unió europea

Identitat europea

Ciutadania

Abstracts

Construir una identidad europea es sentirse miembro de una comunidad culturalmente plural. Desde Europa se han establecido diversas medidas para fomentar esta construcción de una identidad europea. En este artículo se analizan de forma crítica algunos de los modelos propuestos, sus fundamentos y las medidas educativas adoptadas para hacerlos realidad, fundamentalmente desde la dimensión europea de la educación. Se defiende un modelo de construcción de la identidad europea desde la ciudadanía múltiple, para la cual: "El espacio cívico común europeo" implica la construcción conjunta de una representación que tiene en cuenta las diferencias y en el que los puntos de vista distintos consiguen complementarse unos con los otros. Para ello se precisan estrategias educativas que promuevan una noción de personalidad emancipadora y transcultural.

Construire une identité européenne signifie se sentir membre d'une communauté culturellement plurielle. C'est pourquoi les institutions européennes ont déjà mis en place des mécanismes visant à construire cette identité à la fois commune et diverse. Dans cet article, un regard critique, essentiellement du point de vue de l'éducation, est porté sur certains des modèles proposés, sur leur fondements et sur les mesures éducatives prises pour les mettre en place. Les auteurs défendent un modèle de construction de l'identité européenne à partir de la citoyenneté multiple. Selon elles, « l'espace civique commun des Européens » implique la construction commune d'une représentation qui tient compte des différences et où les différences de points de vue se complètent entre elles. Cela implique donc de mettre en place des stratégies éducatives visant à promouvoir la notion de personnalité émancipatrice et transculturelle.

Building a European identity involves learning to feel one is a member of a culturally plural community. Europe has established a range of measures to foster the construction of a European identity. In this article we analyse some of the models proposed, their foundations and the educational measures adopted to make them a reality, primarily from the European dimension of education. We argue for a model for the construction of European identity based on multiple citizenship, for which: "The common European civic space" implies the joint construction of a representation that takes into account differences, and in which different points of view are able to complement each other. To achieve this we need educational strategies that promote a notion of emancipatory and transcultural personality.